

Német Közép-Európa és a Dunai Egyesült Államok koncepciója Jászi Oszkár gondolkodásában

A Társadalomtudományi Társaság

1916. évi Mitteleuropa-vitája*

Sztancs Gábor

German Plan of Central Europe and the Thinking of Oszkár Jászi about the United States of Danubia. Discussion on the Concept of Mitteleuropa in the Hungarian Social Sciences Company in 1916

Abstract

This study analyses the arguments of the representatives of progressive Hungarian intelligence in the debate on the alternatives of Central Europe during World War I. Sociologist Oszkár Jászi, president of the Hungarian Civil Radical Party and Zsigmond Kunfi, leader of the Hungarian Social-Democratic Workers Party played a leading role in this debate. Jászi was dealing with the nationality question of Hungary for many years and developed the plan of the "United States of Danubia" in 1918. He accentuated the positive features of German integration efforts, which was thought to ensure strong economic and political background for Central Europe. All integration and federalisation plans lost their actuality as a result of geopolitical changes and the formation of nation states in Central Europe at the end of World War I.

Key Words:

"Mitteleuropa" Plan of Friedrich Naumann, Hungarian Social Sciences Company, Oszkár Jászi, Hungarian interpretations of the Central European Cooperation

Kulcsszavak:

Friedrich Naumann Mitteleuropa terve, Magyar Társadalomtudományi Társaság, Jászi Oszkár, a Közép-Európai Kooperáció magyar értelmezése

A közép-európai gazdasági és politikai koncentráció gondolata nem az első világháború éveiben foglalkoztatta első ízben az európai államok, mindenekelőtt Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági-politikai és ideológiai személyiségeit. Itt most nincs lehetőség arra, hogy az 1848-as forradalom idején született, illetve a 19–20. századi koncepciókat bemutassuk. A cseh František Palacký változó elképzelései mellett szólni lehetne az osztrák Bruck-Schwarzenberg, Julius Fröbel, Konstantin Franz, Friedjung, Plener terveiről. Mint ahogy érdemes lenne megvizsgálni az angol Harry Johnston vagy a svéd Rudolf Kyellen nevéhez fűződő koncepciókat is. A német–osztrák–magyar vámunió és a közép-európai államszövetség ideájának eszmetörténeti és politikai előzményei a 19. század közepéig vezethetők vissza. A század második felének, illetve a 19–20.

* A tanulmány a Kelet-közép-európai nacionalizmusok az elő világháború éveiben c. K 113004 számú OTKA-kutatás keretében készült.

század fordulójának vámuniós és államszövetségi tervei hiven tükrözték a Németország és Ausztria közötti politikai és gazdasági erőviszonyok megváltozását. Amíg ugyanis a polgári forradalmak idején jelentkező német–osztrák–magyar vámuniós törekvések valójában a Németország feletti osztrák hegemonia biztosítását szolgálták, szerves részét képezve tehát az ún. nagynémet egységtörekvésnek, addig az imperializmus idején fellépő, a német–osztrák–magyar vámunióval kapcsolatos elképzelésekben egyre határozottabban a német birodalom imperialista terjeszkedési programja jutott kifejezésre.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a 20. század eleji progresszív magyarországi értelmiség, a Polgári Radikális Párt (PRP) vezéralakja, Jászi Oszkár miként viszonyult a német vezetésű Közép-Európához. Ebben az évben volt 100 éve, hogy a *Huszadik Század* című folyóirat 1916. június–júliusi számában megjelentek a Társadalomtudományi Társaság által meghirdetett Közép-Európa-vita előadásai. Ezek elemzése segíthet árnyaltabb képet adni Jászi gondolkodásáról. Természetesen figyelembe vettem a *Világban* és a *Huszadik Században* megjelent publicisztikai munkáit, amelyek az első világháború éveitől keletkeztek. A vitában résztvevő személyek közül Kunfi Zsigmond, Jászi Oszkár és Szende Pál előadásának szövegét elemzem mélyebben, a demokrácia és a nemzetiségi kérdés kapcsolódási pontjainak értelmezésére törekedve.

Ennek oka, hogy ők voltak a két tábor – ellenzők és támogatók – meghatározó alakjai. Ugyanakkor előre kívánom bocsájtani, hogy annak ellenére, hogy a Naumann-féle Közép-Európa-terv elsődlegesen a gazdasági célokra összpontosított, ezek vizsgálatára jelen tanulmány nem vállalkozik.

A Mitteleuropa-eszme az első világháború előtti években erősödött fel, s – a világháború után más hatalmi-politikai erőviszonyok között felmerült változatoktól eltekintve – 1918-ig, a központi hatalmak vereségéig jelen volt a közpolitikai vitákban. A közép-európai vámuniós terv felmerülésének közvetlen oka az volt, hogy a háború következtében a központi hatalmak, különösen Németország, sokkal szélesebb belső piacra, kimeríthetetlennek tűnő nyersanyagbázisra vágyott. Szükségessé vált Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti katonai egyesülés mellett a gazdasági egységesülés, amelynek révén Közép-Európa integrációja képes lehetett volna a háborús igényeket kielégíteni (Mérei 1947, 41).

Naumann *Mitteleuropa* című munkája a német–osztrák–magyar gazdasági és politikai egymásrautaltság elvén nyugodott. A szövetség módozatait vázolta fel, hol nyíltan, hol leplezetten fogalmazva meg a német nagyhatalmi terjeszkedés programját (Naumann 1915; Naumann 1916). A naumanni tervezet létrejöttét a politikai és eszmei előzmények továbbsugárzásán túl nyilvánvalóan a konkrét körülmények is meghatározták. A központi hatalmak szempontjából egyébként is kedvezőtlen helyzetben következett be 1915. március 23-án Olaszország hadüzenete. A német burzsoáziának számolnia kellett a német gyarmatok elvesztésével, ezért új nyersanyagforrásokra, a tőke kiviteli terület biztosítására törekedett. A német kivitelnek valami módon kártalanítást kell találnia, és ezt csakis a Monarchia és a Balkán államok területén találhatja meg (Székely 1916, 534).

A Mitteleuropa-terv tulajdonképpen a német nagytőke európai hegemoniájának politikai igényét summázta. Azzal az elsődleges funkcióval, hogy ez a hegemonia egyszersmind szilárd gazdasági-politikai és katonai bázist biztosítson Németország világhatalmi aspirációi számára. Időlegesen korlátozni igyekezett Németország háborús céljait, s a keleti és nyugati hódítások, az európai kontinens és a kontinensen kívüli gyarmatok feletti hegemonia biztosítása helyett a kontinentális pozíció megőrzését tekintette elérhető céljának. Naumann koncepciója tulajdonképpen ennek a taktikai és kényszerű okokból kisebb igényű célkitűzésnek a megjelölését jelentette.

A wilhelmiánus németországi viszonyok liberális kritikáját megfogalmazó, 1910-ben a korábbi szabadelvű csoportosulásokból létrejött *Vorschrittliche Volkspartei* vezéréként Naumann már 1915-ben felvetette a közép-európai egység eszméjét. A magyar polgári radikálisok és a szocialista párt a *Huszádik Században* és a *Világban* fejtették ki a közép-európai vámszövetséggel kapcsolatos nézeteiket (Jászi 1915, 126).

Naumann terve és a magyarországi progresszív értelmiség

Magyarországon a vámszövetség, a Naumann féle Mitteleuropa-terv körüli vita 1915 őszétől 1916 tavaszáig volt forrponon. A *Huszádik Század* vitája február 22. és április 2. között zajlott Szabó Ervin elnökletével. Ez a vita alapvetően két táborra osztotta az addig viszonylag egységes magyar baloldali értelmiséget. A vitában részt vett: Kunfi Zsigmond, Giesswien Sándor, Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szende Pál, Ignotus, Katona Sándor, Pályi Ede, Vágó József, Ágoston Péter, Vámos Jenő, Rónai Zoltán, Dániel Arnold. Kunfi Zsigmond vitaindító előadására a polgári radikálisok vezére, Jászi Oszkár reflektált. A szövegekből két elkülönülő érvrendszer rajzolódik ki. Kunfi, Rónai, Varga Jenő és sokan mások a szocialisták közül a terv ellen foglaltak állást. Szabó, Jászi, Ignotus és a radikálisok többsége – Ady, Braun Róbert és Szende Pál kivételével – támogatták a közép-európai egyesülés gondolatát.

Naumann „elképzelésének mélységét” egyedül a demokrata Jászi Oszkár értette meg, írta róla a francia történész, Jacques Droz a közép-európai viták történetét áttekintő munkájában (Droz 1960). Jászi félreérthetetlenül exponálta magát a közép-európai koncentráció vitájában. Ez elsősorban nem személyiségéből következett, hanem a radikális mozgalom szellemi-politikai tartalmából. Ezt az álláspontot erősítette Kunfi is a következő mondatával: „Magyarországon különös hevességgel Jászi Oszkár iparkodott a közép-európai közeledést a demokrácia hadicélja gyanánt elfogadtatni.” (Kunfi 1916, 410)

Kunfi előadásában arra törekedett, hogy hívóinek érvrendszerét megcáfolja, és szembesítse őket a naumanni terv ellentmondásaival. Három pontba szedte és tételesen cáfolta azokat az érveket, amelyeket a koncepció hívói hangoztatnak: 1. Közép-Európa a béke biztosító lesz. 2. Magyarország belső politikai életének hatalmas lendületet adna. 3. Magyarország gazdasági haladása mezőgazdaságának fejlődésétől függ. A közép-európai alakulás szükségképpen

megteremtené az intenzív mezőgazdaságot, amely az ország produktív erőit kifejlesztené. Mindenekelőtt megkérdőjelezte a Mitteleuropa-koncepció béketeremtő pacifizmusát. Igazat adott abban Jászi Oszkárnak, aki szerint közös érdek volt, hogy a sok kis nemzetállamból a történelem folyamán nagy és egységes államalakulat jött létre, és ezt Olaszország, illetve Németország példája bizonyította. „Az egységes Olaszország a középkorban az egymás ellen harcoló városállamok társadalma volt, ma ellenben ezen a területen belül örök béke van. [...] Közép-Európa tehát a benne résztvevő államok számára az örök békének biztosítéka lesz” (Kunfi 1916, 412). Ugyanakkor azt gondolta, az integráció nem feltétele fejlődésnek és a békének. „A békének az az állítólagos útja, amely az államterület növekedésén vezet keresztül, csak egyesek képzeletében van meg, de semmi esetre sem fedezhető fel ilyes fajta törvényszerűség a történelemben [...] egyelőre nincsen más útja, minthogy egy állam meghódítja valamennyi többit és így megteremti közöttük az örök békét.” (Kunfi 1916, 412) Meglátása szerint Közép-Európa és annak eszméje nem a tartós béke megvalósulása lesz, hanem a folyamatos háborúk és hódítások eszközének kiszolgálójává fog változni. Elismeri, hogy a szövetségben lévő államok között megszűnik a konfliktus, de „az államok nagyságával együtt növekszik az általuk viselt háborúk nagysága” (Kunfi 1916, 412). Ezzel az okfejtésével próbált rávilágítani Jászi érvelésének ellentmondásosságára. Egyébiránt ennek az állításnak az igazát éppen az első világháborúban részt vevő államok voltak az élő bizonyítékai. A térségi integráció pacifista és demokratizáló hatásának összefüggéséről pedig azt gondolta, hogy a demokratikus törekvéseknek a célja a későbbi háborúk megakadályozása. Ennek érdekében az államok belső szerkezetének átalakításánál is fontosabb „a demokrácia hadicélja”, amelyet a nyugat-európai fejlődés magaslatára eljutott államok szövetségében jelölt meg (Kunfi 1916, 412). Ugyanakkor a rossz államszövetség a demokrácia fejlődésének a gátja lehet, mert az elavult hatalmi koalíciók fenntartását biztosíthatja.

Kunfi Naumann alap gondolatából kiindulva meg volt győződve, hogy Közép-Európa az újbóli fegyverkezés eszköze lesz, amely ezt a térséget felkészíti az új háborúk sorára, és ennek révén nem a tartós béke záloga. „S valóban ez a gondolat, hogy e mostani háború csak megindítója a háborúk hosszú sorozatának, hogy még az eddiginél is nagyobb méretű fegyverkezés fog következni: ez a militarisztikus háborús gondolat az igazi Muzagétésze Közép-Európának.” (Kunfi 1916, 415) Arra is rámutatott azonban, hogy nem feltétlenül kell ennek a negatív forgatókönyvnek érvényesülnie: „...ha meglesz, akkor a ma uralmon lévő társadalmi osztályok fogják megcsinálni és ezeknek politikai akarátát jobban juttatja kifejezésre a magyar oligarcha, mint az osztrák szocialista” (Kunfi 1916, 415). Ebben Jászi is egyetértet: mindketten úgy látták, sokban befolyásolhatta volna a Mitteleuropa-koncepció megvalósítását az, hogy a meghatározó politikai döntéshozók milyen politikai oldalhoz kötődnek és mit vártak el Mitteleuropától.

Magyarország esetében Kunfi szerint pozitív tényező lehetett volna a de-

mokratikus Németországgal való kapcsolatok kiépülése. „Nagy haladás volna számunkra, ha közigazgatásunk, választójogunk, sajtó- és gyülekezési szabadságunk legalább olyan volna, mint a Német Birodalomé.” Ugyanakkor megjegyezte, bármilyen szoros egység is jött volna létre, a várt dinamikus fejlődés elmaradhat. „Kívánatos volna-e a haladásnak oly módja, amely más területre szabott ruhát pusztán átültetés útján akar olyan valakivel viseltetni, akire nem illik.” (Kunfi 1916, 416)

A magyar szociáldemokrata politikus szerint hiába jelent volna meg a német tőke, önmagában nem tudta volna megteremteni a „modern Magyarországot”. Szerinte ezt a magyar uralkodó osztálynak kell megtennie, hiszen ez egy önrőből elért fejlődés lenne. „A Közép-Európába és a németiségbe való ez a kapaszkodás gyengeségünknek és a haladást kívánó türelmetlenségünknek jele.” (Kunfi 1916, 416) A Naumann támogatók szemére veti, hogy azok a remények amelyeket Közép-Európától várnak, az osztrák szocialisták a Grossösterreich révén már kilátásba helyeztek. „Ami jogot az osztrák császár megad az osztrák népnek, ugyanazt a jogot a magyar király nem tagadhatja meg a magyar néptől.” Erre ékes példa a választójog kiterjesztése, a nemzetiségi jogok, önkormányzatok reformja vagy a munkásokat védő törvények. Mindezekben a kérdésekben Ausztria jelentős lépéseket tett, és hozzá képest a magyar viszonyok elmaradtak. „Közép-Európa, nem járt azzal a hatással, hogy Magyarország ezeket az intézményeket elfogadta, sem azzal, hogy Ausztria ránk kényszerítette volna.” (Kunfi 1916, 516)

Saját érvelésének alátámasztásaként Naumann szavait hozta fel példának arra, hogy a választójog kérdésében Közép-Európa nem fog változást hozni, sőt akár azt az adott állapotában konzerválja. Kunfi jól érzékelte, hogy a háború utáni Közép-Európában egymástól távolságot tartó rendszerek alakulnak majd ki, és a háború utáni választójogi küzdelmeket minden nemzet maga vívja majd meg. Aligha valószínű az a jövőkép, amely abból indul ki, hogy akár Poroszország, akár Magyarország az alkotmány sajátos nemzeti intézményeit Közép-Európa oltárán feláldozza. S ehhez hasonlóan nem valószínű, hogy rövid időn belül ki tud alakulni valamiféle egységes közép-európai munkásvédelem, nemzetiségi szabadság. Sokkal valószínűbb a hadseregek fejlesztése, a háború összehangolt előkészítése.

A nemzetiségi kérdés esetében úgy véli, hogy a teljes egyenjogúsításuk nélkül nem jöhet létre az elérni kívánt demokrácia. Közép-Európa a kisebbségi nemzet uralmának megerősítését jelentené a más nemzetű többségek felett. Márpedig az erőszakos nemzetiségi politika sohasem a demokratikus fejlődést erősítette.

A polgári radikálisok és Jászi Oszkár érvrendszere

Az 1916. évi magyarországi Közép-Európa-vitában a polgári radikálisok vezetője, Jászi Oszkár 1914–1916 között inkább németbarát volt. Ezek a gondolatok korabeli publicisztikájában is megjelentek. A porosz militarizmus című írásában

kifejtette, hogy szerinte a német militarizmus semmivel sem volt rosszabb, mint a többi nagyhatalomé, amelyek más kontinenseken is gyarmatosítottak. Már a Naumann-koncepciót érintő első írásaiban megjegyezte, hogy kedvezőtlen a háborús külső körülmények közt nehéz racionális érvekkel szólni a közép-európai vitában. Úgy vélte, a Kunfi Zsigmond által kifejtett ellenérvekkel szemben legalább három döntő kérdésben kell a magyarországi érdekeket megfogalmazni: „Minő hatása lesz a közép-európai szövetségnek a tartós békére irányuló törekvések szempontjából? Mit várhat tőle a magyar közgazdaság? Mit várhat a magyar kultúra és a demokrácia?” (Jászi 1915a)

Jászi és a polgári radikálisok a háború kitörésekor tanúsított bizonytalankodás után általában pozitívan viszonyultak a pacifista eszmékhez. Nem csupán bírálták a fennálló viszonyokat, hanem az utat is megjelölték, amely véleményük szerint elvezethetett volna a világbékéhez. „A társadalmi fejlődés csak a piacok egyre növekedő egységesítése útján érheti el célját. Kant, aki komoly hatással volt felfogásukra, így írt erről: Valamely területen béke addig nem lehet, míg a javak teljesen szabad cseréje nem biztosítottak...” Jászi az *Imperializmus és pacifizmus* című cikkében a következőket írta: „A legszélesebb körű gazdasági, kulturális és alkotmányos demokrácia a belpolitikában; egyre szélesebb körű szabad csere, vámunió és politikai szövetség a külpolitikában.” (Jászi 1915b) Úgy látta azonban, hogy erre 1915 elején nem volt kilátás, mert a politikai döntéshozók a védővamos iparfejlesztés és nacionalizmus eszméinek atmoszférájában éltek.

Az 1916. évi vitában az alábbiakkal erősítette meg érveit: „Közép-Európa megalkotása [...] egységesülési és az »örök béke« területeit kiterjesztő társadalmi törvényszerűségnek logikus folytatása volna, s azt jelentené, hogy Ausztria-Magyarország és Németország népei [...], az »örök béke« állapotába jutnának, az óriási világpiac, a teljes forgalmi szabadság és az egyre fokozó szellemi és erkölcsi érintkezésnek a kultúrát és a demokráciát okvetlenül és hatékonyan fejlesztő előnyeit.” (Jászi 1916a)

Jászi szerint Kunfi Zsigmond a pacifizmus kapcsán azért képviselt vele elmentéses álláspontot, mert attól tartott, hogy a németek által szorgalmazott regionális egység a békekötés után tovább fokozná „Európa háborús veszedelmét”. Szerinte nem az a kérdés, hogy a háborús veszedelem növekszik, hanem az, hogy Közép-Európát a konzervatív vagy a demokratikus körök hozzák létre, hiszen egy „közép-európai állam- és népszövetség megalkotása” elősegíthette volna a térség demokratikus fejlődését. Felfogása szerint a gazdasági és politikai integráció már önmagában demokratikus társadalmi-politikai fejlődést eredményezhetett volna. Minden, ami kitágítja a fogyasztóképes piacot, ami növeli a munkamegosztás és a munkaegyesítés lehetőségeit, ami szabaddá teszi a közlekedést – a jogrend és a közigazgatás egyöntetűsége, a szellemi és anyagi javak mozgásszabadságának megnövelése, a nemzetek közötti gazdasági és szellemi kooperáció intenzívebbé válása – mind-mind feltartóztathatatlannal a világ általános demokratizálódásához vezet (Jászi 1915c).

Ezt a felfogást részletezi Jászi Braun Róberthez írt levele, melyben csodál-

kozva reagált arra, hogy barátja miért ellenzi a Mitteleuropa-tervet. „De hogy Te, aki a vámunió gondolatának lelkes híve vagy [...]. Hiába, ti elsősorban a orosz militarizmust a »junkerség uralmát« látjátok, a Naumann kardcsörtető argumentumait, s azt az egész háborús ideológiát [...]. Valóban elképzelhető-e hogy az a nagy világgazdasági integráció, melyet Közép-Európa jelentene kevesebb produktivitást, tehát kevesebb demokráciát és népkultúrát adna, mint a status quo? Vajon nem komikus-e, hogy ti a magyar demokráciát véditek a német osztályuralommal szemben?” (Litván – Varga 1991, 218–219) Bírálta barátját, hiszen korábbi munkáiban Braun Jászival az elmaradott magyar viszonyok kritikájának minden alapkérdésében egyetértett.

Aligha véletlen azonban, hogy Közép-Európa kérdése a polgári radikálisok soraiban is szakadást eredményezett. Ady Endre, Braun Róbert és Szende Pál a vitában a naumanni terv ellen szólaltak fel. Szende a pacifizmus kapcsán nem értett egyet Jászival, aki meglátása szerint tévesen értelmezte és látta a térségi egységesülés béketeremtő hatását a háború törvényszerűségeivel szemben. Szende úgy látta, hogy az első világháborúból aligha jöhet létre bármifajta integráció. Ha létrejönne is a háború végén valamilyen tömörülés, az egyúttal uralmat és elnyomást jelentene. Ez az elnyomás a tömörülésben résztvevő felek között ellentéteket váltott volna ki, amely lázadásba fordult volna, s amely miatt az szétesik és a harcok folytatásához vezet.

Jászi viszont úgy látta, hogy valahányszor a német–osztrák–magyar vámunióról vagy a közép-európai államszövetségről nyilatkozott, mindig a „kisebb rosszra” vagy a „viszonylag jobbra” hivatkoznak. A polgári radikálisok sem tartották Közép-Európát ideálisan tökéletes alakulatnak, de amint Jászi mondja: „még kevésbé fejlett formájában is jobb volna, mint a mai közép-európai anarchia [...]. Közép-Európa semmiképpen sem lesz végleges megoldás, de mint-hogy kikerülhetetlenül nemcsak több kenyeret jelent népei számára, de nagyobb erkölcsi szabadságot, fejlettebb szellemi életet és szervezettebb nemzetköziséget is” (Jászi 1916a). Ennek oka, hogy a kevésbé rossz a német hegemonia, mert az akkori nyugati szövetségesek, az Antant „a nemzetiségi elv alapján áll [...] a négyes szövetség Európa térképének egy olyan átalakítására törekszik, mely az állami kerteket a nemzetiségi elv szerint akarja újra szabni.” Jászi úgy gondolta, hogy politikai, „néprajzi és gazdasági előadásokkal meg kellett volna érteni az entente vezetőivel, hogy az általuk fölényes gúnnal halálraítélt Ausztria feldarabolása végleg megpecsételné Középeurópa anarchiáját.” (Jászi 1918a, 101–102)

Ehhez párosult az is, hogy éppen Oroszország, „mely a nemzetiségi elvre hivatkozik, [...] nemzetiségeivel szemben a vérrel és vassal való asszimilálás klasszikus hazája.” Meglátása szerint „a monarchia, sőt a Balkán szlávjai is úgy gazdasági, mint kulturális érdekközösségüknél fogva, sokkal közelebb állnak Közép-Európához, mint az orosz cárizmushoz” (Jászi 1918a, 103). Vagyis Közép-Európa népei számára a gazdasági és társadalmi berendezkedésben sokkal inkább a német „demokráciát” kell mintának tekinteni, mint a „cári despota rendszert”.

Jászi szerint meg kell érteni azt a történelmi folyamatot, amelybe a közép-európai terv beleilleszkedik, és amely egy folyamatosan bővülő gazdasági és politikai egységhez vezetve előkészítheti az örök béke állapotát olyan területeken, ahol korábban évszázadokon keresztül mindig háborúk dúltak. Ez pedig azt jelenthette volna, hogy Németország és Ausztria-Magyarország népei a majdan csatlakozó nemzetekkel együtt az „örök béke” állapotába juthattak volna. Az Európai Unió erkölcsi indoklásának egyfajta korai olvasata fedezhető fel Jászinnak ebben az adott korban kétségkívül kritikátlan véleményében: az egyre áthatóbb világgpiaci hatások, a teljes forgalmi szabadság és az egyre fokozódó szellemi és erkölcsi érintkezések figyelembe vétele nélkül Jászi szerint sem a kultúrát, sem a demokráciát nem lehet hatékonyan fejleszteni (Jászi 1916a).

A polgári radikálisok és Jászi pacifizmusról vallott nézeteihez illeszkedett az úgynevezett integrációs elmélet. Tézisük szerint a 20. századi államfejlődés alap-tendenciája az integrálódás. Ez a polgári radikális integrációelmélet természetesen Spencer történefilozófiájához kötődött, amely szerint a fejlődés a természetben és a társadalomban egyaránt csak az egységesülés révén valósulhat meg. Jásziék joggal támaszkodtak Spencer alapvető szellemi hagyatékára, közelebről annak Magyarországon Pulszky Ágost és Pikler Gyula által képviselt integrációs elméletére. Maga Jászi a világháború elején is meggyőződéssel vallotta, hogy az ellentétek örvénye ellenére rövid időn belül érvényre jut a gazdasági és politikai integráció, „az európai emberiség legfőbb fejlődési törvénye” (Jászi 1915c). A nacionalista elzárkózás, a zárt nemzeti egységek elve szerinte történetietlen követelmény. Ezért úgy vélte, hogy az egyedüli reális jövőkép az lehet, amely a háború gyötrelmes értelmi és erkölcsi ellentmondásait egy magasabb szintézisben tudja kiegyenlíteni. Ez pedig szerinte feltétlenül magával hozza a háborús világnak kényszerű integrációját, s ennek nyomán „véglegesen megdől a zárt nemzeti organizmusok elve”. Szerinte a világháború „a nacionalista elzárkózás képtelenségét bizonyította” (Jászi 1916a). Még 1918-ban is – amikor pedig már éppenséggel az integrálódással ellentétes tényezők domináltak – azt vallotta: „a világtörténelem fejlődési logikája [...] kikerülhetetlenül egyre nagyobb nemzeti és nemzetközi integrációk létrehozásán dolgozik, mégpedig nemcsak a közvetlen érdekelt népek, de [...] az egész emberiség javára is” (Jászi 1918d).

Meglátása szerint Közép-Európa földrajzilag, gazdaságilag és jogilag sokkal egységesebb szerkezetet alkotott, mint Nyugat-Európa. A Mitteleuropa-tervben egy régóta tartó történelmi folyamat beteljesedését látta, mert szerinte Magyarország helye és sorsa Európában, a németiség történetétől elválaszthatatlan. A „Monarchia és Németország között szövetséges viszony többé nem egy ad hoc célszerűségi belátás eredménye, hanem egy hosszú történelmi fejlődés fait accompli-ja” (Jászi 1918a, 144). Ennek bizonyítására azt emelte ki, hogy a magyarság „kultúrélete” évszázadok óta annyira a némettel való függésre épült, hogy a Közép-Európán belüli együttműködés inkább tekinthető természetesnek, mint idegen elemnek. A gazdasági életben, a tudományban, de akár a szocialista mozgalomban és a szociálpolitikában is Németország adta a fontos impulzus-

kat. Közép-Európa megszervezése mindezt szervezett keretekbe emelné, ami „a ma inkább esetleges, át nem gondolt összefüggésének mélyebb tartalmát, s ránk nézve termékenyebb szervezési formákat adna” (Jászi 1916a).

A *Huszedik Század* Közép-Európáról szóló számában a vitaszövegek három témakörben tértek ki a kis államok problémájára és – ehhez szorosan kapcsolódva – Magyarország kérdésére. A vitázók megvizsgálták a kis nemzetek szerepét a Közép-Európa-gondolat és a közép-európai vámunió kérdésében. Jászi már 1915-ben abban látta a fő kérdést, hogy vajon képes lesz-e a magyarság mint „kis nemzet” folytatni a maga „büszke, önálló állami létét”, és meg tudja-e óvni „politikai és kulturális egyéniségét” (Jászi 1915c). Ezeket a komplex kérdéseket nevezte a „kis államok problémájának”. Meglátása szerint a kis nemzeteknek öntudatosan és rendszeresen részt kell venniük valamelyik vezető kultúra szellemi és gazdasági életében, mert nélküle képtelenek lesznek a nagy nemzetekével egyenrangú társulásokat létesíteni. A közép-európai kis nemzetek, ha felismerik helyüket és sorsukat Európában, önként és saját józan elhatározásukból sürgetik majd a közép-európai szövetség létrejöttét.

A kis nemzeteknek ugyanis Ignotus szerint a világháború befejeztével csatlakozniuk kellett volna valamelyik nagy nemzet hegemoniája alatt megszervezet államszövetséghez. „A valóságban már nincsenek kisebb államok, a valóságban már csak nagy birodalmak, főbirodalmak vannak, s minden – kisebb és önállóan tetsző ország benne van már valamelyik kombinációban.” (Ignotus 1916a, 475) 1918-ban Jászi is úgy látta, hogy a kis nemzetek önálló állami eszménye idejétmúlt, korszerűtlen; „minden védővamos és nacionalista-militarista nekirugaszkodás dacára, már megcsendült a kis államok lélekharangja” (Jászi 1918a, 110).

Mitteleuropa és a nemzetiségi kérdés

Természetesen Jászi érzékelte a közép-európai egység csapdait és azokat a feltételeket, amelyeknek teljesülniük kellett volna ahhoz, hogy a kis nemzet minél szélesebb körű gazdasági és katonai szövetséget létesíthessenek anélkül, hogy az egyes tagállamoknak, nemzeteknek, etnikai csoportoknak le kellett volna mondaniuk a legteljesebb politikai és kulturális önkormányzat jogáról. Éppen ellenkezőleg, arra kellett volna törekedni, hogy az önkormányzatiság szellemében mindenki kifejleszthesse mindazokat a tényezőket, melyek a nemzeti és a faji gondolatban reális értékek. Ha mégsem ezt az utat követnék, akkor meglátása szerint „ez esetben szellemi és erkölcsi degenerációnak áldozatai lesznek” (Jászi 1916a, 461).

Jászi magától értetődően kitért Magyarország szerinte legégetőbb problémájára, a nemzetiségi kérdésre is. Kunfi érvelésének a megcáfolásával kezdi vizsgálódását. Kunfi szerint Közép-Európa a magyarság igazságtalan, hegemon helyzetét erősített meg. Ágoston Péter ezzel szemben éppen a magyarságot féltette, mert „a Németországhoz való kapcsolódás először kétnyelvűségre, ezután a németiségbe való beolvadásra vezetne”. Jászi Oszkár úgy vélte, hogy a kétnyelvűség csaknem általánossá válásával vagy kétnyelvű lesz a kis

népek vezető szellemi rétege, s ezzel bekapcsolódik az európai kultúra vérkeringésébe, vagy elzárkózva a szellemi elsatnyulás áldozatává válik. A közép-európai államszövetség létrejöttétől a magyar kultúra megtermékenyítését, nem pedig a magyarság nemzeti egyéniségének feláldozását várta. Aligha véletlen, hogy Jászi a nemzetiségi kérdés megoldásának reményében is támogatta a közép-európai koncentráció tervét. Ismeretes, hogy a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát sokan a Monarchia egyik legnagyobb és következményeiben legveszedelmesebb betegségének tartották. Kivált a Monarchia nem domináns szláv nemzetjeinek értelmisége körében erősödtek fel a Monarchiában való kiválás egyre radikálisabb formáit szorgalmazó belföldi és emigráns csoportok.

A magyar polgári radikálisok vezetője viszont azt remélte, hogy Közép-Európa megszüntethette volna a nemzetiségek elszakadási törekvéseit, és biztosíthatta volna a Monarchia s azon belül Magyarország területi integritását. Hasonló álláspontot foglalt el nemzetiségtörténeti fő művében, a nemzeti államok kialakulását vizsgáló 1912. évi könyvében (Jászi 1912, 497, 524). Egészen 1918 novemberéig, amíg nem szembesült a magyarországi nemzetiségek számára lehetővé vált kiválási törekvésekkel, az antant által támogatott nagyromán, délszláv és csehszlovák egységtörekvésekkel, végig bizott Magyarország oszthatatlanságában és a magyarság vezető szerepének megőrzésében. Természetesen – a korabeli magyar politikai és tudományos eliten belül egyedülálló módon – mindig kiegészítette ezt a programot azzal, hogy a nemzetiségeket megilleti a kulturális, oktatási autonómiához való jog, mégpedig 1868 nemzetiségi törvény szellemében. Ezzel együtt érdemes itt arra is felhívni a figyelmet, hogy még Jászinál is keveredtek a nemzetiségi kérdések közép-európai államszövetség keretében történő megoldásának és a magyar integritásnak, illetve dominanciának a szempontjai.

Jászi elméletében a közép-európai koncentráció azért is volt fontos impulzus a nemzetiségi kérdés megoldását kereső erőfeszítésekben, mert „Közép-Európán belül a némettség, és Magyarországon belül a magyarság természetes – mert reális gazdasági és kulturális fölényén alapuló – hegemoniájának végleges biztosítását” jelenthette volna (Jászi 1916a, 453). Közép-Európa nemzetiségi kérdései ebben az értelmezésben elveszíthették volna méregfogukat, hiszen a szoros gazdasági és politikai szövetség lehetetlenné, sőt oktalanná tehetné volna az egyes nemzetiségek kifelé gravitáló hajlandóságait (Jászi 1916b). Társai közül Ignotus helyezkedett hasonló álláspontra. Csak Közép-Európa mentheti meg a számbeli csekélységénél fogva is politikai súlytalanságra kárhozottat magyarságot és az integer Magyarországot. „Mitteleuropa [...] az egyetlen, egyszerre való megvalósulása annak, hogy Magyarország s a magyar állam s a magyar faj megmaradjon.” (Ignotus 1916)

A Németországgal való szövetség Jászi és Ignotus szerint erőttöbbletet biztosít a szeparatistikus törekvéseket tápláló magyarországi nemzetiségekkel szemben. Más kérdés, hogy a szövetséges Németország diplomáciája a világháború éveiben, különösen annak végjátékában fölöttébb kritikusan szemlélte

Tisza és Wekerle nyitásra képtelen, konzervatív nemzetiségi politikai gyakorlatát (Tokody 1989, 12–18).

A polgári radikálisok tehát részben a háború okozta nacionalista konfliktusok, részben a háború utáni felbomlás veszélyei miatt a közép-európai államszövetséget politikai szükségnek, a magyarság számára pedig a továbbélés, a fennmaradás biztosítékának tekintették. Nélküle szerintük az ország felőrlddik a cári Oroszország és az éledező nemzetiségek között. A polgári radikálisok történeti tapasztalatai alapján naiv illúzióknak tűnhetett az, „hogy egy külön Magyarország megállhatna akár a germán–oros ellentét közepette, akár a Balkán terjeszkedő népei között. Külön és önálló Magyarország nem állhat meg, nem, mert nem szeretné, hanem mert szomszédai nem hagynák.” (Ignotus 1916)

Az 1848/49-es szabadságharc óta a második és harmadik nemzedékben élénken élt az oroszoktól való félelem. Magyarország az oroszok általi szlaviszálását éppen a Monarchia szláv népei között meglévő pánszlávizmus éltette. Ez a gondolatsor a Deák-nemzedék ún. külpolitikai veszélyeztetettség koncepciójában eredeztethető. A polgári radikálisok szerint a magyar állami és nemzeti megmaradásnak és boldogulásának egyetlen járható útja van: a közép-európai koncentráció.

Ezért akár meglepőnek is tűnhet, hogy Szende Pál a vita során kritikával illette a magyar államnak az oroszoktól való féltését. Rávilágított arra, hogy Naumann érveinek alapja éppen a külpolitikai félelem, a közös osztrák–magyar államalakulat megszűnésével járó fenyegetettség érzése. „Ha a Monarchia nem hajlandó az új kapcsolatra, akkor Németország kénytelen lesz Oroszországhoz közeledni. [...] Közép-Európa nélkül könnyen megtörténhetik, hogy Ausztriát és Magyarországot felosztják.” (Szende 1916, 470)

Nem véletlen tehát, hogy a vitában nagy hangsúlyt kapott közép-európai koncentráció létrejötte esetén sem a magyarság, sem a magyar állam bukása nem szükségszerű. Ellenben az orosz vagy éppen balkáni kombinációban vagy egyik, vagy másik, de inkább mindkettő elkerülhetetlenné válhat. Ezt az álláspontot fogalmazta meg Ignotus a közép-európai vitában. „A német szorosság lehetségessé tenné Magyarország magyar jellegének megmaradását [...]. Erőt adna államiségünknek, kilátástalanságba marasztalná a magyarországi irredentákat. Az oroszral való szorosság – még ha az orosz nem is akarná – rövidesen vinne egyfelől a mai magyar állam megbomlására, minden nemzetiségnek a magyartól való elszakítására, s a szomszédokhoz való hozzácsatolásra.” (Ignotus 1916, 477)

Jászi Oszkár 1917-ben hasonlóan látta a magyar kérdés orosz kontextusát: „A közép-európai népszövetség elég erős lett volna a cárizmus kielégíthetetlen imperialista étvágyának feltartóztatására”. Jászi még azt is megjegyezte, hogy Közép-Európa Nyugat-Európával együtt nemcsak az orosz terjeszkedést tudná feltartóztatni, hanem a „sárga imperializmussal szemben is” hathatós oltalmat jelentene (*Világ*, 1917. július 29.). A közép-európai koncentrációt ő is oltalomnak gondolta a cári Oroszország terjeszkedésével szemben. „A közép-európai koncepció barátja voltam, mert az akkor adott helyzetben ez a koncepció je-

lentette volna véleményem szerint a pánszláv cezarisztikus nyomással szemben Magyarországnak és a dunai népeknek a legkisebb áldozattal elérhető legnagyobb szabadságot, a legmegfelelőbb átmeneti típust a teljes európai integráció felé.” (Jászi 1918a, 6) Az oroszoktól való félelem és a magyar államiság megszűnése nagyon is valós lehetőségnek tűnt számukra, mert a háború folyamán az oroszoknak két alkalommal is sikerült a magyar állam területére behatolniuk.

Ezen orosz betörések kárvallottjai Sáros vármegye szlovák, rután és szlovják lakosai voltak. A Sáros megyei többes identitású, magukat szlovjáknak való, a mikszáthi urizáló elit által reprezentált mikrotársadalom számára ezek az orosz betörések a világ végét jelentették; az államiság közeli megszűnésének előtörténetét láthatták bennük. Jászinak a vármegye helyzetéről az orosz betörésről saját tapasztalatai is lehetek, mert feleségének, Lesznai Annának Körtvélyesen volt háza, illetve a nyaranta pesti íróvendégekbeől összeálló szellemi műhelye (Török 2003; Szarka 2007).

Egy jó esztendővel később, az orosz polgári forradalom után, *Közép-Európa és Nyugat-Európa* című cikkében, visszatekintve magyarázatot adott álláspontjára. „És mi van Közép-Európával? – kérdik tőlünk olykor azok, akik elvi ellentétet látnak ama propaganda között, amelyet a háború első felében a közép-európai államok és népek szövetsége érdekében folytattunk, és mai álláspontunk között, mely elsősorban Európa teljes demokratizálásáért küzd.” Korábbi álláspontjához hasonlóan itt is azzal magyarázta a terv mellé állásának okát, hogy az antant győzelme a „nemzetiségi elv” alapján az ismert hadicélok megvalósítását és Közép-Európa teljes atomizálódását jelentené „az orosz katonai autokrácia hatalmi szférája alatt.” „A közép-európai népszövetség elég erős lett volna a cárizmus kielégíthetetlen imperialista étvágyának feltartóztatására [...] a nemzetiségi zavargásoknak eredendő bűnét megszüntette volna.” Ezt egészen 1917 tavaszáig fenntartotta, amikor is az orosz polgári forradalom „váratlan, szinte csodás krízise, meg nem változtatta az európai világképet.” (Jászi 1918a, 216–219)

Végtelen optimista megközelítésben hitt az orosz forradalom világmegváltó erejében, s ennek az *Ex orient Lux!* című cikkében hangot is adott. Szerinte az oroszországi forradalmak nemcsak nyugati kultúra szabadságjogait tüzték zászlaira, hanem „a nemzetiségek szabad autonómiájának, a szabad földnek és a női egyenjogúsításának” a kérdéseit is meg akarták oldani (Jászi 1918a, 281). Egy évvel a vita után már úgy látta, hogy éppen a német dominanciájú „Közép-Európa vált minden reakciós politika tűzhelyévé a Nyugat és a Kelet nagy népies demokráciái közé ékelve” (Jászi 1918a, 235–236). Ezt olvasatában azt jelentette, hogy az utolsó háborús évben a demokratizálódás szempontjából az eredeti német Közép-Európa koncepció elvesztette létjogosultságát. Azt remélte, hogy a világháborút lezáró rendezés meg tudja teremteni Európa új egységét. A vámmonopóliumok, nemzeti szupremáciák helyén új európai egység lehetőségét vizionálta, amely erre sokkal inkább alkalmas lehet, mint „Közép-Európa felemás és átmeneti alakulata képes lett volna” (Jászi 1918a, 235).

A Tartós Béke Ligájának 1917. novemberi berni konferenciája után körvonalazódott Jászi első dunai föderációs terve. A kelet-közép- és délkelet-európai integráció igényeit kielégítő tervezet – meglátása szerint – részben figyelembe vette a háború várható kimenetelét. A Monarchia megtartása mellett annak kibővítésével, de a dualizmus felszámolásával tervezte létre hozni az öt államegység – Ausztria, Magyarország, Lengyelország, Csehország, Illyria – nyugati antantszövetségre támaszkodó föderációját, a Dunai Egyesült Államokat.

Ehhez tudni kell, hogy amikor ez a Jászi-tervezet megfogalmazódott az antant még utoljára megpróbálkozott a Monarchia elváltásával Németországtól. A műve végén így fogalmaz: „A Habsburg-monarchiának csak az alkotmánya avult el, de maga az a mély történelmi szükséglet, mely létrehozta, még ma is eleven erő. [...] Nyugat-Európa érdeke, hogy a Duna és a Balkán hatalmas gazdasági és kulturális kincsek felett rendelkező népei ne lehessenek sem Oroszországnak sem Németországnak vazallus államai. A Dunai Egyesült Államok terve épp ezt a megoldást jelenti.” (Jászi 1918g, 76–77)

Az elképzelés minden jövőbe mutató, pozitív eleme mellett hamis premiszákra, még inkább a francia nagyhatalmi önzés figyelmen kívül hagyásával készült. Ahelyett, hogy a meglévő belső problémákra próbált volna reális alternatívákat kidolgozni, ténylegesen valóban csak egyfajta „vidám üzenetet” számított „a földkerekség összes népeinek”. A 21. század elejéről visszanezve azonban Jászi tervének történelmi perspektíváját ma sem lehet figyelmen kívül hagyni: „Az államalakulás új formája a nemzetfölötti állam, szabad, egyenrangú államok szövetsége.” (Jászi 1918g, 98)

Azért is érdemes újraolvasni a könyvet, mert szerzője arra törekedett, hogy kiküszöbölje a korábbi átalakítási javaslatok hibáit, egyoldalúságait és kombinálja a nemzetiségi autonómiák Renner-féle rendszerét a történelmi-politikai államképződmények megőrzésének eötvösi elvével. Nézeteit summázva a következőket írta: „Biztosítani kell az életképes nemzeti államiságok kialakulásának lehetőségeit. Biztosítani kell a nemzetiségi kisebbségek hatékony védelmét a nemzeti államokon belül. Biztosítani kell az új államok olyan organikus kooperációját, mely újabb összeütközéseket lehetetlenné tesz úgy közöttük, mint nemzetiségek között.” (Jászi 1918g, 36–37)

Tény ugyanakkor, hogy Magyarország belső föderációjáról vagy a magyarországi nemzetiségek területi autonómiájának elismeréséről nem írt még ekkor. Érvei hasonlítottak a már 1912-ben hangoztatottakhoz: „De miért nem föderalizáljuk külön államokban a tulajdonképpeni Magyarországot? Nem föderalizáljuk azért, mert e rendszer reális előfeltételei: a földrajzi és gazdasági részekre tagoltság, ősi közjog – területi autonómiák folytatólagos továbbélése, több nemzet államalkotó öntudata Magyarországon nem forognak fenn.” (Jászi 1918g, 52) A magyarországi nemzetiségi kérdés megoldását még ekkor is a kulturális és nyelvi igények kielégítésében látta. Ennek számos oka lehetett. Például az ország integritása szempontjából kulcsfontosságú Románia háborús vereséget szenvedett és az 1918. évi bukaresti béke Erdély elvesztését magyar

megközelítésben kizártta tette. A cseh–szlovák egységmozgalomnak Felső-Magyarországon látszólag nem volt erős bázisa. Jászi tehát a háborús vereséggel és a győztesek békediktátumával nem számolt. Közép-Európa és a Kelet kevert etnográfiai viszonyaiból kiindulva pedig elképzelhetetlennek tűnt számára „a nemzetiségi elvel egyező külön államiságok létesítésének olyan rendszere, amely tökéletesen homogén nemzeti államokhoz vezetne.” (Jászi 1918g, 16)

Ugyanakkor úgy vélte, hogy a főbb nemzet-törzsek, mint a lengyelek, a csehek és a délszlávok államai „egyszerre végleges és megnyugtató megoldást nyernének [...] megnyugtatólag hatna ama fajrokonaira is, akik a szomszédos államok területén élnek.” (Jászi 1918g, 44) Úgy látta, hogy a dualizmus ezeknek az államalakításoknak a gátja volt, amely csak fokozta és kiélezte a magyarországi nemzetiségek küzdelmeit. De ez csak az egyik oldala kérdésnek. A másik az, hogy „a velünk együtt élő nemzetiségek összes jogos s az állam egységével összeférő igényeit a legmesszebb menőleg kielégíteni.” Vagyis szerinte az általa nemzetiségi sérelmi többletnek nevezet tényezőket kellett volna sürgősen orvosolni.

Ezek a többletsérelmek Jászi elemzése alapján az anyanyelv és az anyanyelvi kultúra hátrányos megkülönböztetéséből származnak. 1912-ben megfogalmazott minimális programját tekintette a megoldás alapjának: „...minden nemzetiség kulturális autonómiája a személyiségi elv alapján elismertessék, másrészt pedig a közigazgatásban és bíraskodásban a nemzetiségi kisebbségek minden ésszerű igénye kielégíttessék” (Jászi 1918g, 49). Jászi tervezetének sarokpontjait áttekintve le kell szögeznünk, a dunai államszövetség terve jórészt Jászi korábbi nézeteiből, törekvéseiből fakadó, tisztán elméleti, gondolati konstrukció volt, amely a háborús végjáték drámai fordulataival, a győztes nagyhatalmak támogatása által lehetővé vált nemzetállami átrendeződés kihívásaival szemben teljességgel esélytelennek bizonyult.

Összegzés

A történésznek nem feladata eldönteni, hanem megérteni és súlyuknak megfelelően elemezni a vitákban ütköző érveket. A Társadalomtudományi Társaság Közép-Európa-vitájában mindkét fél érvelése a kor kontextusában, saját elméleti rendszerében megállta a helyét. Mind Kunfi Zsigmond, mind Jászi Oszkár saját érvrendszeréből indult ki és jutott el a Naumann-féle közép-európai tervezet támogatására, illetve elutasítására. Mindkét fél a demokratikus fejlődést, tartós békét és a nemzetiségi kérdés megoldását várta a koncepció megvalósításától. Kunfi kétségkívül realisabban látta a terv német militarisztikus jellegét és kontextusát. Jászi pedig bízott szerzőjének a német demokrácia és liberalizmus iránti elkötelezettségében, és a pozitivistá értelemben vett történelmi fejlődésnek, a demokratikus jogok kiterjesztésének ideáit kereste és vélte fel fedezni a naumanni tervben. Úgy gondolta, hogy az 1912-es könyvében megfogalmazott elvei mentén támogatható a régió integrációja. Míg Kunfi a magyar szociáldemokrácia által elképzelt szocializmus ideológiájának keretében értelmezte a tervben leírtakat.

Jászi a háborús folyamatokat látva és saját megkésetttségét felismerve köze-

ledett Kunfi álláspontjához, s részben korrigálta önmagát 1917 tavaszára. Ezek a korrekciók, amint azt láttuk, publicisztikájában jól követhetőek. Felismerte a namanni koncepció árnyoldalait, amelynek következtében belátta, hogy Közép-Európa-tervezet megvalósítása éppen a demokratikus fejlődés akadályozója lehet. Nem szolgálja a nemzetiségi kérdés megoldását, sőt annak túlfeszítéséhez járulhat hozzá. Sajátos aszinkronitás figyelhető meg a Dunai Egyesült Államok néven kidolgozott tervezetében. Az amerikai béketervekkel összhangban 1918 tavaszán Jászi is a Monarchia és a dunai térség föderatív átalakításában jelölte meg a nemzeti feszültségek kezelésének optimális módját. A könyve megjelenése után tett amerikai fordulat, a wilsoni elvek felülbírálása, a különálló nemzetállamok létrehozását szorgalmazó francia és brit béketervek előtérbe kerülése azonban aligha kérhető számon a központi hatalmak kapitulációja előtt fél évvel megjelent munkán. Amikor a munka keletkezett, az adott körülmények figyelembe vételével készült. Helyesen ismerte fel, hogy az antant más politikai nyelvet közvetít a Monarchia felé, amikor az esetleges különbéke érdekében lépett fel, s radikálisan eltérő álláspontot képviselt a békerendszer előkészítésében. A Monarchia és azon belül a történeti magyar állam egyben tartását célzó koncepciók 1918 őszén már csak az utópiák között foglalhattak helyet. Az antant hatalmak és a későbbi győztes kis nemzetek megegyeztek, hogy az új államok garantálni tudják a térség stabilitását és elfogadják a franciák „gyámkodását”.

Jászi ezt a lényeges momentumot csak az új helyzet kialakulását követően ismerte fel, és akkortól fogva a békekonferenciára előkészített magyar javaslatokra, azok bel- és külpolitikai feltételeire koncentrált. A Dunai Egyesült Államok tervezete helyett kísérletet tett a helvetizációs elképzelés kidolgozásával, a rutén, szlovák, román, vend, német autonómia-javaslatok megtárgyalásával, illetve a nemzetiségi néptörvények elfogadásával az ország belső nemzetiségi határainak kijelölésére és a békekonferencián felmutatható megegyezések megkötésére.

Minden tévedés, negatív tényező ellenére az 1916. évi Közép-Európa-vita fontos állomás volt a magyarországi nemzetiségpolitikai és külpolitikai gondolkodásban. A dualista államkeretektől kiszoruló, illetve kiváló magyar állam egyszerre szembesült saját katonai sebezhetőségével, külpolitikai elszigeteltségével, illetve a nemzetiségi kérdésben (is) használhatatlanná vált magyar politikai nemzet doktrínájával. A vita segítette a korábbi álláspontok felülbírálásában, Magyarország helyének tisztázásában és az ideális békekonferencia reményében 1918 őszén Jászi által kidolgozott „keleti Svájc” koncepció kialakításában.

Irodalom

- Droz, Jacques (1960): *L'Europe centrale. Evolution historique de l'idée de „Mitteleuropa“*. Paris: Payot.
- Fukász György (1964): A polgári radikálisok nacionalizmusa. Jászi Oszkár és nemzetiségi kérdés. In *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Ignotus Hugó (1916a): Közép-Európa. *Huszedik Század*, 33. kötet.
- Ignotus Hugó (1916b): Még egyszer Mitteleuropa, *Világ*, 1916. február 20.
- Jászi Oszkár (1912): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest.
- Jászi Oszkár (1914): A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei. *Huszedik Század*, 29. kötet.
- Jászi Oszkár (1915a): A közép-európai gazdasági közeledés és a magyarság jövője. *Huszedik Század*.
- Jászi Oszkár (1915b): Imperializmus és pacifizmus. *Huszedik Század*, 32. kötet
- Jászi Oszkár (1915c): A kis államok problémája, *Világ*, 1915. december 16.
- Jászi Oszkár (1916a): Közép-Európa. *Huszedik Század*, 33. kötet.
- Jászi Oszkár (1916 b) : Közép-Európa és a demokratikus fejlődés. *Világ*, 1916. február 13.
- Jászi Oszkár (1918a): Közép-Európa és a demokratikus fejlődés. In Uő: *Múlt és jövő határán*. Budapest.
- Jászi Oszkár (1918b): Alkotó pacifizmus. In Uő: *Múlt és jövő határán*. Budapest, 149–150. p.
- Jászi Oszkár (1918c): Az Entente nemzetiségi politikája. In Uő: *Múlt és jövő határán*. Budapest, 103. p.
- Jászi Oszkár (1918d): A délszláv krízis. *Huszedik Század*, 38. kötet.
- Jászi Oszkár (1918 e): Középeurópa és a demokratikus fejlődés. In Uő: *Múlt és jövő határán*. Budapest.
- Jászi Oszkár (1918f): A kis államok problémája. In Uő: *Múlt és jövő határán*. Budapest.
- Jászi Oszkár (1918g): *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest.
- Jászi Oszkár (1918h): Ex orient lux! In Uő: *Múlt és jövő határán*. Budapest, 216–219. p.
- Jászi Oszkár (1918i): Közép-Európa és Nyugat-Európa. In Uő: *Múlt és jövő határán*. Budapest.
- Litván György – Varga F. János (1991): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Kunfi Zsigmond (1916): Közép-Európa. *Huszedik Század*, 33 kötet.
- Mérei Gyula (1947): *Polgári radikalizmus Magyarországon 1900–1919*. Budapest.
- Naumann, Friedrich (1915): *Mitteleuropa*. Berlin.
- Naumann Frigyes (1916): *Közép-Európa*. Ford. Kircz Aladárné. Budapest.
- Szarka László (2008): A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén: Elhatárolódás és önrendelkezés. In *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Szerk. Fazekas József. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 13–46. p.
- Székely Artúr (1916): A közép-európai gazdasági szövetség gondolatának története. *Közgazdasági Szemle*, 1916., XL. évf., 56. köt.
- Szende Pál (1916): Közép-Európa. *Huszedik Század*, 33. kötet.
- Tokody Gyula (1989): *A budapesti német főkonzulátus jelenti... Az 1918–1919-es forradalmak és az ellenforradalom német diplomáciai iratok tükrében*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Török Petra (2003): A körtvélyesi „Jardin Paradise”. Lesznai Anna felvidéki Árkádiája. *Kalligram*, 2003/4, 27–33. p.